

УДК 339.56.055

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СПОСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Власюк Тарас Олександрович,
кандидат економічних наук

Проаналізовано сучасну зовнішньоторговельну сферу України та її взаємозв'язок з економічною безпекою держави. Так, зокрема, розглянуто основні показники зовнішньої торгівлі України за 2008–2015 рр., ступінь відкритості національної економіки. Особливу увагу приділено, дослідженню загальної структури зовнішньої торгівлі та детальному аналізу структури імпорту й експорту товарів і послуг. Проаналізовано товарну та географічну структури експорту та імпорту, вивчено питання частки високотехнологічного та сировинного експорту в загальному обсязі експорту, зроблено висновки стосовно ступеню концентрації та диверсифікації вітчизняного експорту та імпорту та впливу цих показників на зовнішньоекономічну безпеку України. Досліджено зміни у напрямі розвитку зовнішньої торгівлі України, пов'язані зі структурними змінами її геополітичного вектору. Визначено перелік основних проблем системного характеру, пов'язаних із забезпеченням зовнішньоторговельної безпеки та надані загальні рекомендації щодо їх подолання та створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів у сфері зовнішньої торгівлі.

Ключові слова: зовнішньоторговельна безпека, експорт, імпорт, диверсифікація.

Vlasiuk Taras

STATE AND TRENDS OF FOREIGN TRADE UKRAINE: CHALLENGES TO ECONOMIC SECURITY AND WAYS TO OVERCOME THEM.

Article analyzes the modern sphere of foreign trade of Ukraine and its relationship with economic security. It particularly examines the main indicators of foreign trade of Ukraine in 2008-2015, openness of the national economy. Special attention is given, to the study of the overall structure of foreign trade and detailed analysis of the structure of imports and exports of goods and services. Author analyzed commodity and geographical structure of exports and imports, studied the issue about the share of high-tech and raw materials exports in total exports, made conclusions about the concentration and diversification of the country's exports and imports and the effect of these indicators on foreign economic security of Ukraine. Studied changes in the direction of Ukraine's foreign trade related to structural changes in its geopolitical vector. The article defines a list of the main systematic problems, related to the provision of foreign trade security and provides general recommendations for overcoming them and creating favorable conditions for realization of national interests in foreign trade.

Keywords: foreign trade security, export, import, diversification.

В умовах глобалізації та посилення інтеграційних процесів розвиток зовнішньоторговельної сфери є одним з головних чинників конкурентоспроможності національної економіки. У період системної трансформації економіки України відбуваються істотні зміни у зовнішньоторговельній діяльності, наслідки яких мають різновекторний

вплив на стан економічної безпеки. Тому аналіз тенденцій та змін у сфері зовнішньої торгівлі важливий для прийняття ефективних управлінських рішень та внесення обґрунтованих коректив в економічну політику держави.

Питання дослідження зовнішньоторговельної безпеки та окремих складових зовнішньо-

торговельної сфери відображені в працях багатьох дослідників, зокрема, Бурковського І. В., Цьомика Ю. В., Венцковського Д. Ю., Кваші С. М., Клімчика В. В., Васильєва А. А., Андрійчука В. Г. та ін. Проте актуальним залишається аналіз змін у сфері зовнішньоторговельної безпеки, що відбуваються під впливом екзогенних та ендегенних чинників. Такий аналіз дасть можливість визначити першочергові завдання щодо підвищення ефективності зовнішньоторговельної сфери, що є передумовою зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та забезпечення економічної безпеки держави в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Метою статті є аналіз тенденцій та обґрунтування пріоритетів розвитку зовнішньоторговельної сфери України у контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Україна нині здійснює зовнішньоторговельні операції з партнерами із понад 200 країн світу (у 2014 р. їх налічувалося 217). Обсяг зовнішньоторговельного обігу нашої країни в останні роки змінювався в межах 100–170 млрд дол. США. Суттєві коливання у вартісних та фізичних обсягах експорту та імпорту товарів і послуг засвідчують нестабільність існуючої моделі зовнішньоекономічної діяльності та її значну чутливість до впливу екзогенних та ендегенних чинників (табл. 1).

Динаміка зовнішньоторговельного балансу, що простежується у більш глибокому часовому періоді, підтверджує відсутність стійких тенденцій у сфері зовнішньоторговельної діяльності України (табл. 2). Якщо протягом 1996–2008 рр. товарообіг зріс у 5,3 раза, то у 2009 р. під впли-

вом процесів світової фінансово-економічної кризи порівняно з попереднім роком він скоротився майже вдвічі. Далі йде трирічний період нарощування обсягів товарообігу з наступним його стрімким скороченням, що має місце і нині. Зовнішньоторговельне сальдо після тривалого періоду утримання на позитивному рівні, починаючи з 2006 р., змінилося на негативне. У 2014 р., в умовах значного падіння обсягів товарообігу позитивне сальдо відновилося, проте це відбулося за рахунок скорочення імпорту більш високими темпами, ніж експорту (обсяги експорту в 2014 р. скоротилися на 14 %, імпорту – на 27 %).

Зовнішньоторговельна квота, що є індикатором інтенсивності міжнародних торговельних зв'язків України, значень, що перевищують 100-відсоткову позначку, сягала у 2000, 2003, 2004 та 2011 рр. Слід відзначити, що відкритою вважається економіка країни, якщо її зовнішньоторговельна квота перевищує 25 % (табл. 2). Навіть при стрімкому падінні обсягів зовнішньої торгівлі у 2009 р., що сталося під впливом дії чинників світової фінансово-економічної кризи, індикатор відкритості економіки України залишався практично на докризовому рівні, а в наступні роки знову почав зростати. Значний рівень відкритості економіки, який має Україна нині, з одного боку, свідчить про активну взаємодію зі світовим ринком на засадах міжнародного поділу праці, що стимулює подальший розвиток зовнішньоторговельних зв'язків, зміцнення національної економічної системи на інноваційній основі, формування та ефективність використання конкурентних переваг на міжнародних ринках товарів та послуг. З іншого боку –

Таблиця 1

Показники зовнішньої торгівлі України за період 2008–2015 рр.

Рік	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше)		Індекс умов торгівлі	
	млрд дол. США			експорт	імпорт	експорт	імпорт	кількісний	ціновий
2008	170,7	78,8	92,0	110,5	114,9	123	122,8	96,2	100,1
2009	99,9	49,3	50,6	81	53,5	73,2	99,2	151,3	73,8
2010	127,9	62,1	65,8	103,2	113,1	126	118,1	91,2	106,7
2011	168,2	80,9	87,2	106	112,8	125,6	120,6	94,0	104,1
2012	170,7	80,9	89,8	102,6	93,4	98,1	110,2	109,8	89
2013	158,2	74,8	83,3	92,2	89,6	101	101,3	102,9	99,8
2014	124,9	64,1	60,8	92,1	74,4	94,8	98,3	123,8	96,4
2015 (І півріччя)	42,7	23,1	19,7	89,2	69,4	79,4	90,3	128,7	87,9

Складено автором за: дані Державної служби статистики України [1].

Таблиця 2

Динаміка зовнішньоторговельного сальдо, експортної, імпортної та зовнішньоторговельної квот України за період 1996–2014 рр. (2010–2014 рр. дані без урахування території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Рік	Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США	Експортна квота, %	Імпортна квота, %	Зовнішньоторговельна квота, %
1996	339,5	42,9	42,2	85,1
1997	424,0	37,8	36,9	74,8
1998	350,7	39,3	38,5	77,7
1999	2236,2	48,1	41,0	89,2
2000	2952,4	57,8	48,3	106,1
2001	2886,5	52,1	44,5	96,6
2002	3844,0	51,9	42,9	94,8
2003	2836,7	54,5	48,8	103,3
2004	6918,6	58,5	47,9	106,4
2005	1291,8	46,9	45,4	92,2
2006	-2884,5	42,6	45,2	87,8
2007	-7263,6	40,9	46,0	86,8
2008	-13294,7	43,7	51,1	94,8
2009	-1312,6	42,1	43,2	85,2
2010	-3628,4	46,3	48,5	94,8
2011	-6290,6	50,3	54,4	104,7
2012	-8878,8	46,8	51,9	98,6
2013	-8514,2	41,5	45,9	87,4
2014	3356,2	50,0	46,4	96,4

Розраховано автором за: дані Державної служби статистики України [1].

високий рівень відкритості економіки означає її надмірну залежність від зовнішньої торгівлі та чинників, пов'язаних з коливаннями на зовнішніх ринках та тенденціями економічного розвитку торговельних партнерів.

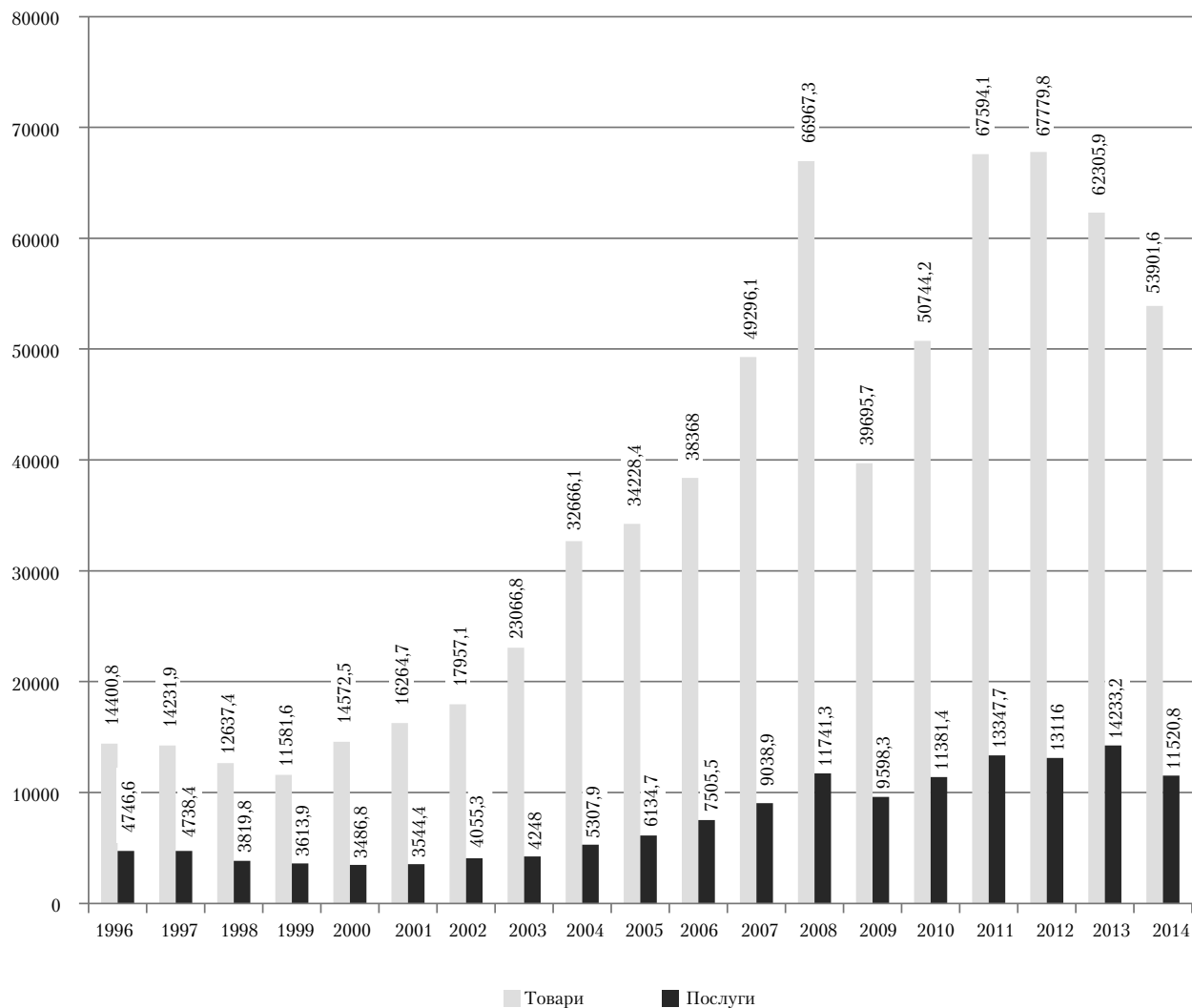
Зокрема, чутливість української економіки до змін у зовнішньому середовищі підтверджується в кризові періоди, коли у визначальній мірі через зовнішньоторговельну сферу екзогенні шоківі процеси поширювалися та мультиплікувалися в національній економіці, дестабілізуючи виробничий сектор, банківську систему та валютний ринок.

В обсязі експортно-імпортних операцій України лєвова частка належить торгівлі товарами. Зокрема, частка товарів у загальному експорті перевищує 80 %, а в імпорті складає майже 90 %. За останній майже 20-річний період (1996–2014 рр.) вартісний обсяг експорту товарів збільшився в 3,4 раза, а послуг – у 2,4 раза. Найбільш динамічно експорт товарів розвивався у 2000, 2003–2004, 2007–2008, 2011–2012 рр., послуг – у 2004–2008, 2010–2011 рр. За весь досліджуваний період частка послуг у загальному експорті скоротилася від 25 % у 1996 р. до 18 % у 2014 р. (рис. 1).

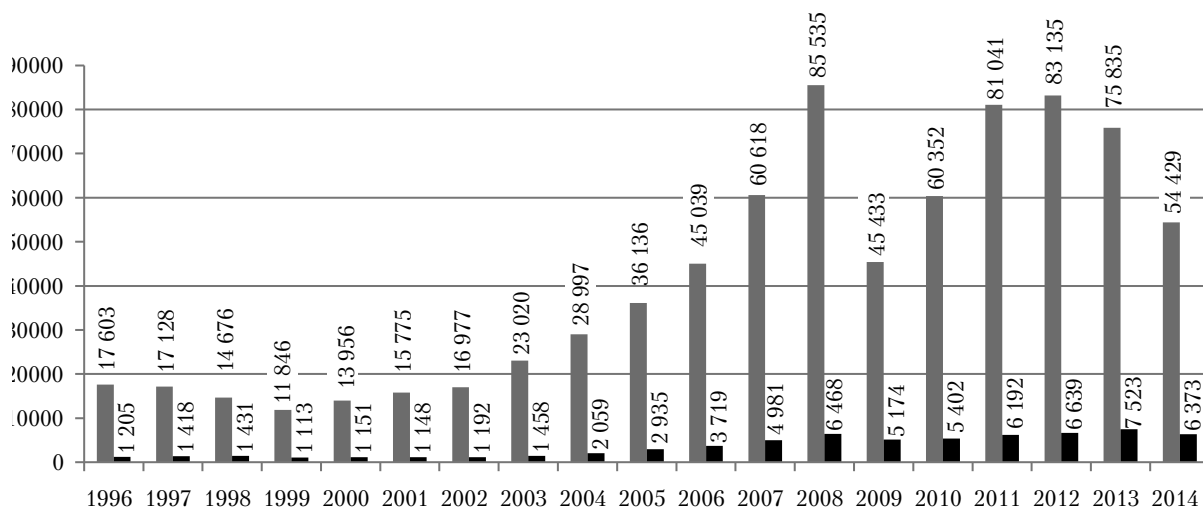
Темпи зростання імпорту товарів та послуг мають дещо іншу динаміку. Так, обсяг імпорту товарів у 2014 р. порівняно з 1996 р. збільшився у 3,1 раза, послуг – у 5,3 раза. Зростання імпорту послуг відбувалося більш інтенсивними темпами, ніж товарів протягом всього досліджуваного періоду (рис. 2).

Слід зазначити, що у структурі експорту та імпорту послуг в Україні переважають транспортні послуги (понад 50 % обсягу експорту, понад 20 % обсягу імпорту). Цим вітчизняна структура експорту послуг значно відрізняється від світової. Так, за даними Світової організації торгівлі [2] у 2013 р. в світовому обсязі експорту послуг переважали туристичні послуги, частка яких склала 25,5 %, натомість частка транспортних послуг складає 19,5 %. При цьому динаміка експорту комп'ютерних та транспортних послуг в Україні за останні роки відповідає загальносвітовим тенденціям.

Варто також зазначити, що зовнішня торгівля послугами зберігає позитивне значення сальдо. Значною мірою це зумовлено динамікою зростання експорту транспортних послуг, послуг у сфері телекомунікації, а також комп'ютерних та інформаційних послуг. Так, у 2014 р.

Рис. 1. Динаміка експорту товарів та послуг з України, млн дол. США (за 2010–2014 рр. дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [1]

Рис. 2. Динаміка імпорту товарів та послуг до України, млн дол. США (за 2010–2014 рр. дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [1]

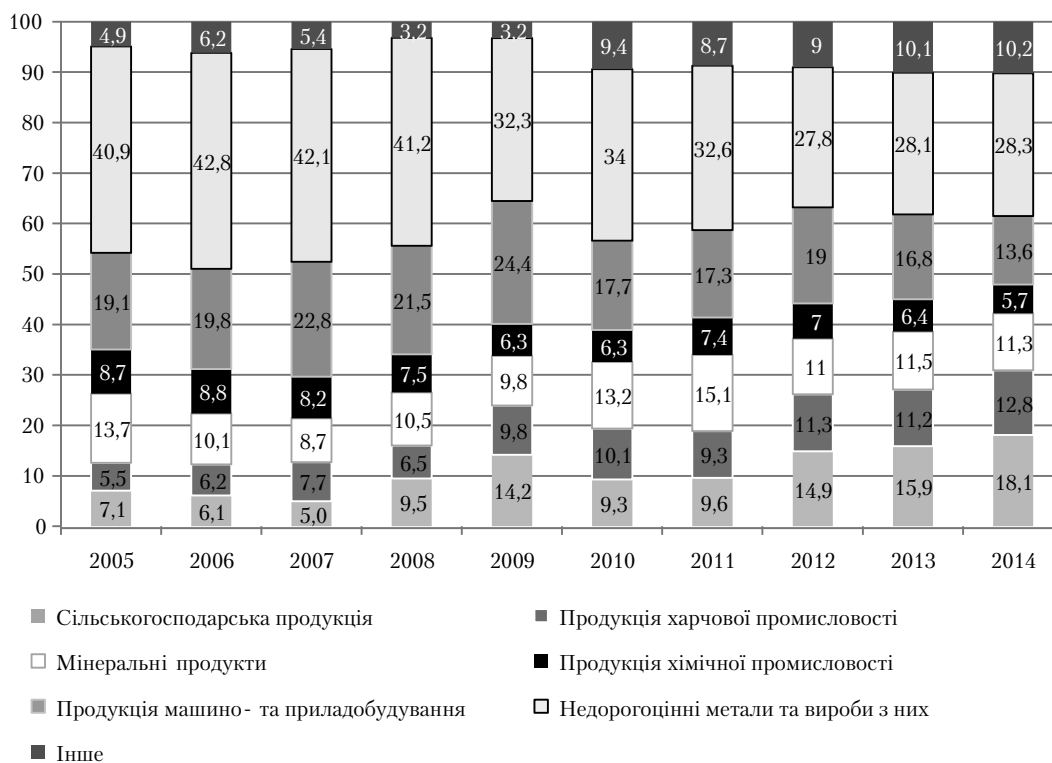

Рис. 3. Динаміка товарної структури експорту (без урахування АРК), %

Побудовано автором за: дані Державної служби статистики України [1].

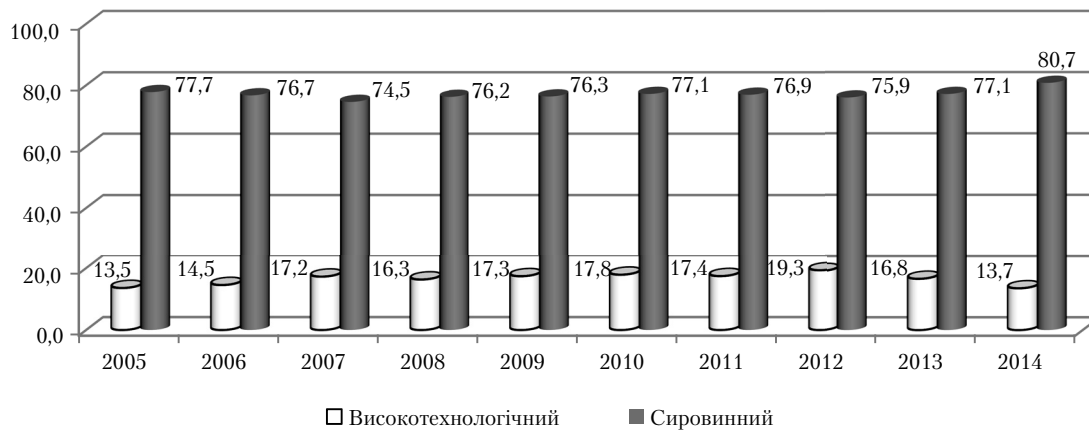
позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя) склало 5,6 млрд дол. США. У значення цього показника найбільший внесок зробили транспортні послуги (позитивне сальдо 4,7 млрд дол.), послуги з переробки матеріальних ресурсів (1,3 млрд дол.), а також послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні (1,2 млрд дол.). Загалом обсяг експорту послуг у 2014 р. склав 11,3 млрд дол., імпорту – 5,7 млрд дол.

У руслі глобальної тенденції перетворення сфери послуг на пріоритетну сферу економіки подальше розширення експорту послуг, особливо високотехнологічних, залишається для України одним з ключових завдань у сфері зовнішньоторговельної політики. Досвід розвинених країн світу підтверджує, що навіть криза 2008–2009 рр., яка мала доволі негативні наслідки, не скасувала визначальну тенденцію до поступової трансформації постіндустріальних економік у високотехнологічні економічні системи, в яких інформаційні та наукові послуги є ключовими чинниками розвитку. Ця тенденція найбільш виразно простежується у формуванні нової системи міжнародного поділу праці, за якої в розвинених країнах концентруються передові сфери послуг: наукові, освітні, інформаційні, медичні, а також послуги високотехнологічних галузей матеріального виробництва [3].

Нестабільність зовнішньоторговельної сфери України значною мірою зумовлена збереженням диспропорцій товарної структури експорту. Структурні параметри товарного експорту України не відповідають сучасним тенденціям світового розвитку, демонструючи низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів з високою доданою вартістю на зовнішніх ринках. Основу товарної структури експорту становлять недорогоцінні метали та вироби з них, частка яких у загальному обсязі експорту товарів у 2014 р. склала 28,3 %, продукція сільського господарства – 18,1 % і мінеральні продукти – 11,3 %.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні найвагоміші експортні можливості все ще зосереджені у традиційних індустріальних і сировинних галузях, причиною чого є відставання з проведенням реформ у господарському комплексі та реструктуризацією економіки (рис. 3).

За останнє десятиріччя товарна структура українського експорту практично не змінюється, має місце лише незначне коливання частки окремих товарних груп. Така ситуація свідчить про неефективну реалізацію експортного потенціалу. Якщо розглядати статистику експорту товарів за період 2005–2014 рр., то можна стверджувати, що за цей період частка експорту чорної металургії скоротилася в 1,4 раза, а продукції сільського господарства та харчової промис-

Рис. 4. Динаміка частки високотехнологічного та сировинного експорту в загальному обсязі експорту товарів, %

Складено автором за: дані Державної служби статистики України [1].

ловості зроста відповідно у 2,6 і 2,3 рази. Варто зауважити, що на світовому ринку Україна стабільно є нетто-експортером сільськогосподарської та харчової продукції. Так, наша країна впевнено утримує позиції в десятці країн-лідерів у експорті кукурудзи, пшениці, ріпаку, ячменю, соняшникової олії, кондитерських виробів. Водночас вимагає удосконалення структура виробництва та експорту цих галузей у напрямі поглиблення ступеню переробки їх продукції. Це стосується й інших галузей господарського комплексу країни.

Частка високотехнологічних товарів у загальному обсязі товарного експорту за останні десять років коливається в межах 13,5–19,3 %¹, тоді як на сировинну частку експортованих товарів припадає 74,5–80,7 % (рис. 4). Це підтверджує низький рівень технологічної та інноваційної конкурентоспроможності економіки України. Річні прирости обсягів високотехнологічного експорту у вартісному виразі мали місце у 2005–2008 рр. та у 2010–2011 рр. У 2013–2014 рр. обсяги та частка експорту товарів з високим ступенем переробки скорочувалася. У 2014 р. експорт товарів за товарною групою «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання» скоротився на 55 %, за групою «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання» – на 13 %. Таке скорочення значною мірою спричинене військовою агресією Росії, яка була основним торговельним партнером України. У структурі експорту високотехнологічної продукції України традиційно переважають товари аерокосмічної галузі, електроніка та засоби зв'язку. Деформації зовнішньої торгівлі України проявляються також у значному переважанні імпорту над ек-

портом високотехнологічних товарів, коефіцієнт покриття експортом імпорту за цими групами товарів у 2014 р. склав 0,61.

Таким чином, особливістю структури українського експорту залишається її сировинний характер, що зумовлює високий рівень залежності від коливань кон'юнктури світових ринків. Поряд з цим утримання позицій на зовнішніх товарних ринках забезпечується у спосіб надмірної експлуатації природних ресурсів, використання дешевої робочої сили, а також завдяки сприятливому географічному розташуванню та розвиненій транспортній інфраструктурі.

У товарній структурі імпорту ключовою товарною групою є мінеральні продукти (у 2014 р. їх частка складала 29,6 %, або 16,1 млрд дол. США), з яких понад 95 % припадає на енергетичні матеріали (рис. 5). У 2014 р. понад 40 % цієї імпортової групи склали нафта й нафтопродукти та майже 35 % – газ (рис. 5). Це підтверджує збереження високого рівня залежності України від імпортичних енергоносіїв, що є загрозою національній безпеці держави.

Структурно-динамічний аналіз імпорту товарів фіксує також значну залежність національної економіки від імпорту продукції машинобудівної та приладобудівної галузей. Частка імпорту цієї продукції у загальному обсязі перевищує 20-відсоткову позначку. У цих товарних групах за темпами нарощування вартісних обсягів домінує продукція, яка входить у групу «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання». Якщо у 2005 р. цієї продукції було завезено на територію України на суму 6340,0 млн дол. США, то у 2013 р. – на 11850,2 млн дол. США, що майже вдвічі більше. У 2014 р. внаслідок розгортання системної кризи в національній економіці обсяги імпорту цієї продукції скоротилися до 8720,8 млн дол. США. Загалом упродовж останніх 10-ти років, за виключенням кризових періодів, обсяги імпорту продукції цієї групи щоріч-

¹ В Україні до товарів високотехнологічного експорту належать групи 84–90 за товарною класифікаційною схемою Єдиного митного тарифу України, що ґрунтується на Гармонізованій системі опису і кодування товарів.

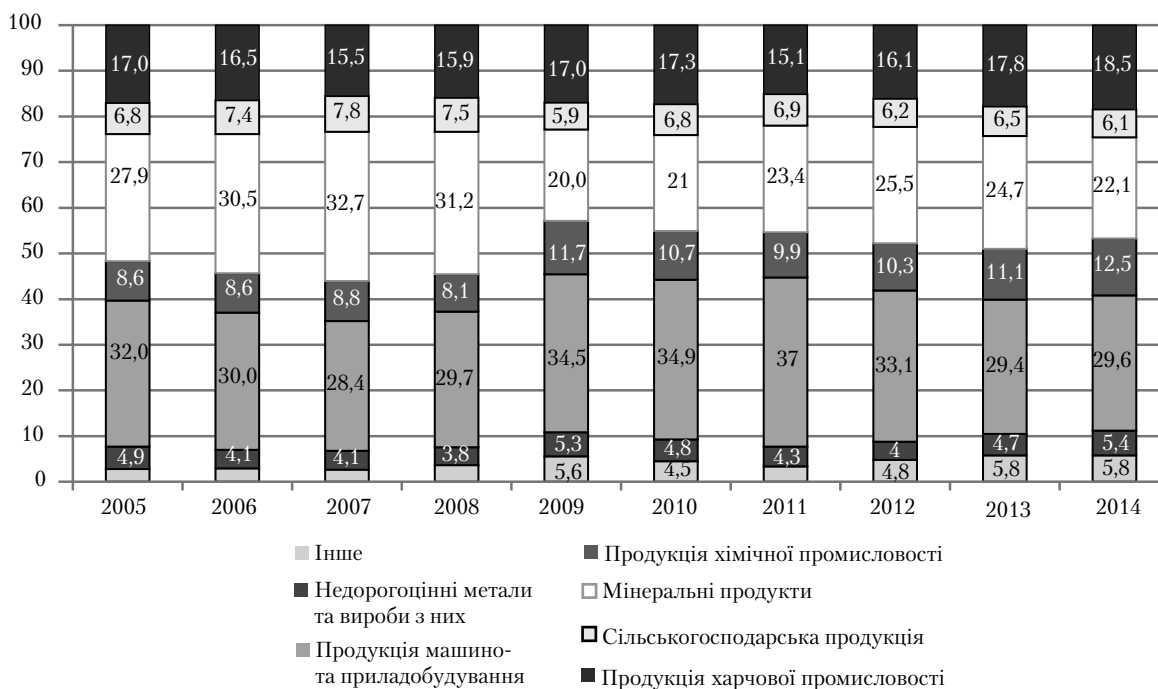

Рис. 5. Динаміка товарної структури імпорту (без урахування АРК), %

Побудовано автором за: дані Державної служби статистики України [1].

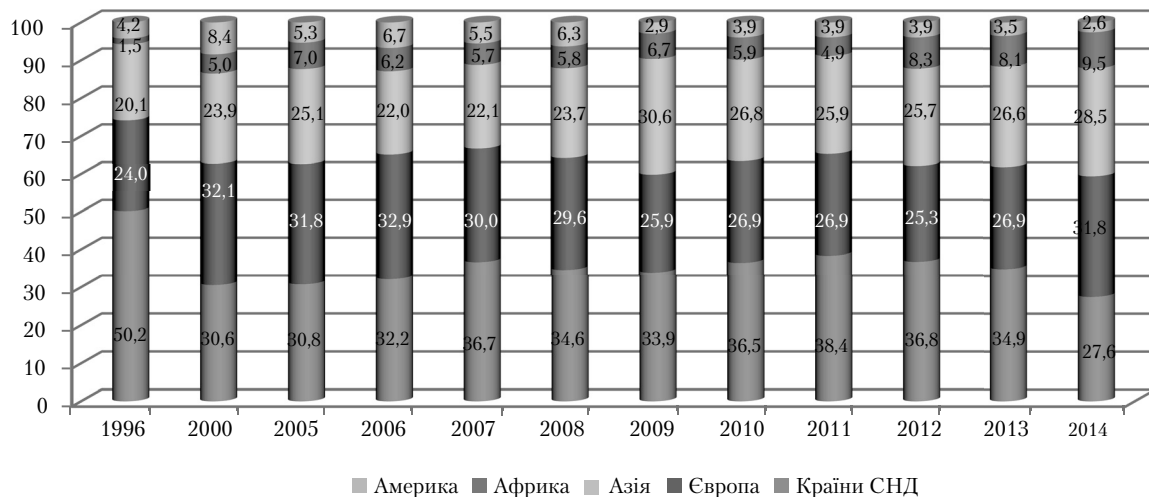
но зростали. Схожою є динаміка імпорту продукції групи «Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби». В середині цієї групи товарів найбільш нестабільним був імпорту продукції «Наземні транспортні засоби». Тут мало місце як найбільше падіння (2009 р. – у 5,8 раза та 2014 р. – у 2,2 раза), так і найбільше зростання обсягів імпорту (у 2007, 2008 та 2010 рр. – відповідно 1,6; 1,5; 1,6 раза).

Зазначимо, що зниження в окремі роки обсягів імпорту продукції з високим ступенем переробки не є наслідком розширення вітчизняного високо-технологічного виробництва, а лише засвідчує вразливість економіки країни до зовнішніх шоків впливів. Крім того, враховуючи низьку інвестиційно-інноваційну спроможність вітчизняних підприємств, зниження імпорту товарів високого ступеня переробки може стати серйозною загрозою для їх технологічного переоснащення.

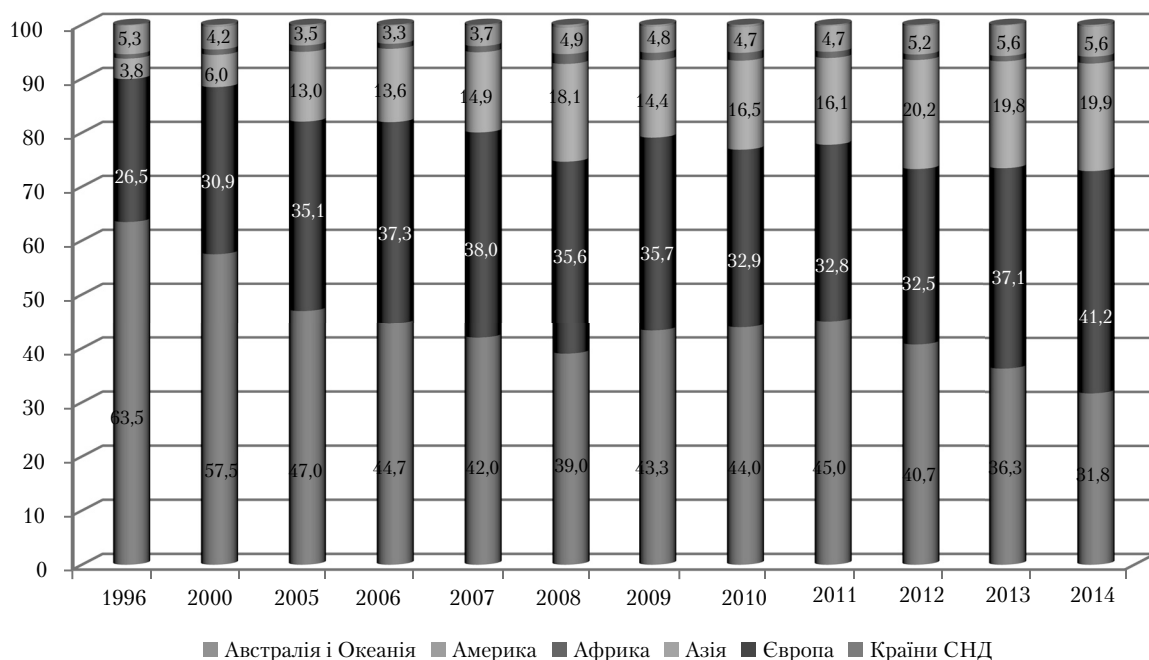
При відносно стабільній товарній структурі експортно-імпортних операцій Україна поступово розширює коло зовнішньоторговельних партнерів. Якщо у 2000 р. зовнішньоторговельні операції з товарами здійснювалися з партнерами 189 країн світу, то 2005 р. таких партнерів було вже 211, а в 2014 р. – 217. Тенденція розширення географічної диверсифікації торгівлі є позитивною, особливо важливими є вихід національних виробників на ринки за межами економічного простору традиційних партнерів – країн СНД та підвищення значущості країн Європи, Азії та Африки у зовнішньоторговельному товарообігу України (рис. 6).

Так, якщо у 1996 р. на частку країн СНД припадало понад 50 % експорту та понад 60 % імпорту товарів, то у 2014 р. їх частка зменшилася відповідно до 27,6 % та 31,8 %. Зокрема, впродовж 2014 р. частка ринків країн СНД у географічній структурі зовнішньоторговельного обігу зменшилася порівняно з попереднім роком на 24 %. При цьому частка пострадянських країн у зовнішньоторговельному обігу України залишається доволі високою, у 2014 р. вона склала 46,2 % (у 1996 – 58,7 %). Проте значною мірою (майже третина) зовнішньоторговельний обіг України з країнами СНД формується за рахунок імпорту мінеральних продуктів.

Зміна геополітичного вектору України має гео-економічні наслідки та суттєво відображається на зовнішній торгівлі. Якщо у 2013 р. найвагомим торговельним партнером України були країни СНД (36 % загального товарообігу), ЄС (31 %) та Азії (23 %), то за підсумками 2014 р. Євросоюз став основним торговельним партнером України, відтіснивши країни СНД на другу позицію. Варто відмітити, що ЄС вийшов на перше місце в зовнішньоторговельному балансі України і з експорту, і з імпорту товарів (рис. 7). Цьому сприяло збереження Євросоюзом односторонніх преференцій для України в торгівлі з країнами ЄС до кінця 2015 р., що було визначено в рамках тристоронніх домовленостей між Україною, ЄС і Росією. Як наслідок, структура зовнішньоторговельного балансу України у 2014 р. суттєво змінилася: експорт до Росії зменшився на 25 %, але при цьому в таких само обся-

Рис. 6. Динаміка географічної структури експорту товарів (дані за 2014 р. без урахування АРК), %
Побудовано автором за: дані Державної служби статистики України [1].

Рис. 7. Динаміка географічної структури імпорту товарів (дані за 2014 р. без урахування АРК), %
Побудовано автором за: дані Державної служби статистики України [1].

гах зріс експорт в країни Євросоюзу. Очевидно, що зростання українського експорту до Європи значною мірою компенсує втрати від зниження експорту до Росії. Крім того, триваючу географічну диверсифікацію зовнішньої торгівлі України засвідчує підвищення частки країн Азії та Африки у товарнообігу України. Зокрема, за останні 10 років зовнішньоторговельний обіг з Китаєм, Туреччиною та Єгиптом, які нині входять до числа найбільших торговельних партнерів України, у вартісному виразі виріс відповідно у 3,2; 1,8 та 3,5 рази. Потоки експортної про-

дукції, що спрямовувалися у 2014 р. до Китаю, Туреччини та Єгипту, в загальному експорті українських товарів склали 5,0%; 6,6% та 5,3%.

Активне зростання частки ринку країн ЄС, найбільшого за обсягами у світі, є важливою тенденцією розвитку зовнішньоторговельних відносин України. Позитивна динаміка збільшення обсягів зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС свідчить про підвищення рівня співпраці та наявність потенціалу для подальшого співробітництва. Водночас якісні та структурні характеристики зовнішньої торгівлі України з ЄС свідчать

про існування у цій сфері серйозних проблем, які потребують термінового розв'язання.

Ідеться передусім про наявний диспаритет у зовнішній торгівлі між Україною та ЄС. Зокрема, позитивне торговельне сальдо цієї торгівлі на користь України було зафіксовано лише протягом 1999–2004 рр. Уже у 2005 р., при значному скороченні обсягів товарного експорту до країн ЄС та стрімкому зростанню вартості імпорту внаслідок ревальвації гривні та лібералізації імпорту, сальдо зовнішньої торгівлі України з Євросоюзом змінилося на від'ємне. Навіть після значного скорочення імпорту в 2014 р. дефіцит торгівлі з ЄС становив 4,1 млрд дол. США.

Крім того, зберігається проблема, пов'язана з товарною орієнтацією експорту. Найбільші обсяги експорту до країн ЄС традиційно складає продукція гірничо-металургійного комплексу (руда та чорні метали) та сільського господарства (зернові культури та насіння олійних культур), а імпорту – високотехнологічні товари та складні хімічні сполуки. Загалом імпорт з країн ЄС залишається набагато більш високотехнологічним і ширшим за номенклатурою, ніж експорт у ці країни. Отже, змінюючи географічну структуру експорту з країн СНД на ЄС, Україна втрачає ринки збуту товарів з високою доданою вартістю і розширює при цьому обсяги поставок сировини та продукції низького ступеню переробки.

Як уже зазначалося, зовнішньоторговельна сфера України є надто чутливою до змін у зовнішньому середовищі. Крім уже згаданих її слабких ланок, потрібно відзначити деформації в характеристиках концентрації та диверсифікації українського експорту.

Експорт України зберігає високий рівень концентрації, що посилює залежність національної економіки від впливу екзогенних чинників. За показником концентрації експорту, який характеризує його товарну диверсифікованість, Україна значно поступається своїм торговельним партнерам. Про це свідчать дані табл. 3, які дають змогу порівняти показники концентрації (чим вищий індекс, тим менша товарна диверсифікованість) та диверсифікації (чим менший індекс, тим більше національна структура експорту наближена до світової) експорту продукції вітчизняних виробників з аналогічними характеристиками країн-партнерів, що входять до груп з різним рівнем економічного розвитку². Показник концентрації українського експорту зберігається на рівні, характерному для країн з транзитивною економікою і країн, що розвиваються, та відчутно поступається рівню диверсифікації експорту розвинених країн. Водночас слід відзначити значне випередження Україною за цим показником свого найбільшого торговельного партнера – Російську Федерацію.

Таблиця 3

Динаміка показників диверсифікації та концентрації експорту в період 2005–2013 рр.

Країна	2005	2010	2011	2012	2013
<i>Індекс диверсифікації експорту</i>					
Україна	0,609	0,569	0,573	0,595	0,605
Російська Федерація	0,508	0,654	0,637	0,607	0,601
Китай	0,460	0,453	0,463	0,469	0,442
США	0,267	0,252	0,256	0,259	0,260
Німеччина	0,292	0,324	0,335	0,343	0,347
<i>Індекс концентрації експорту</i>					
Україна	0,144	0,130	0,132	0,121	0,120
Російська Федерація	0,105	0,366	0,377	0,382	0,483
Китай	0,110	0,107	0,099	0,101	0,097
США	0,074	0,083	0,084	0,090	0,096
Німеччина	0,096	0,097	0,092	0,094	0,093

Побудовано автором за: дані UNCTADstat [4].

Ще одна зовнішньоторговельна проблема української економіки у відносинах з групою країн ЄС пов'язана з випередженням темпів зростання імпорту над експортом. Протягом 2005–2014 рр. експорт товарів і послуг із країн ЄС зріс на 69,9 %, а імпорт – на 79,4 %. Для порівняння: за цей період обсяги експортних та імпортних операцій із країнами СНД збільшилися відповідно на 41,5 % та 1,7 %.

Індекс диверсифікації експорту, що демонструє ступінь відхилення товарної структури експорту країни від структури світового експорту, також є значно вищим, ніж в розвинених країнах. Високе значення індексу диверсифікації вітчиз-

² Україна та Російська Федерація – країни з транзитивною економікою, Китай – країна, що розвивається, США та Німеччина – розвинені.

Динаміка показників диверсифікації та концентрації імпорту в період 2005–2013 рр.

Країна	2005	2010	2011	2012	2013
<i>Індекс диверсифікації імпорту</i>					
Україна	0,336	0,369	0,379	0,389	0,383
Російська Федерація	0,336	0,330	0,339	0,349	0,336
Китай	0,386	0,362	0,348	0,346	0,367
США	0,189	0,216	0,211	0,206	0,212
Німеччина	0,145	0,174	0,165	0,176	0,180
<i>Індекс концентрації імпорту</i>					
Україна	0,135	0,145	0,160	0,154	0,138
Російська Федерація	0,062	0,060	0,064	0,068	0,061
Китай	0,110	0,141	0,141	0,150	0,150
США	0,112	0,127	0,138	0,130	0,118
Німеччина	0,072	0,075	0,067	0,077	0,073

Побудовано автором за: дані UNCTADstat [4].

няного експорту зумовлене розвитком експорту на екстенсивній основі, тобто відбувається в умовах нарощування експорту товарів з низьким рівнем доданої вартості. Таким чином, можна стверджувати, що процес диверсифікації українського експорту є неефективним та потребує зміцнення інноваційного складової продукції.

За значенням показників, що характеризують рівень концентрації та диверсифікації імпорту (табл. 4), Україна також суттєво відрізняється від високорозвинених країн. Високе значення показника концентрації імпорту в Україну визначається передусім вузькою номенклатурою та водночас значними обсягами імпорту товарів, за допомогою яких формується основна частина ВВП країни (нафта, газ, продукція хімічної промисловості та машинобудування). Нині ця група товарів складає близько 50 % українського імпорту.

Зазначене дає змогу стверджувати, що для країни з експортно-орієнтованою економікою, якою є Україна, диверсифікація експортного кошика залишається стратегічно важливим завданням. Це підтверджується також висновками низки дослідників зовнішньоторговельної сфери України (див., наприклад, [5, 6, 7]). Значущість цього напрямку зовнішньоторговельної політики держави посилюється особливостями сучасного розвитку виробничого сектору економіки. Зростання диверсифікації експорту можливе лише на шляху розширення товарної номенклатури підприємств та виробництва в цілому. Проте цілком очевидно, що диверсифікація вітчизняного експорту має здійснюватися за рахунок нарощування експорту товарів з високим рівнем доданої вартості. Отримати позитивний ефект тут можливо лише за умови комплексного застосування державних механізмів стимулю-

вання процесів диверсифікації промисловості й експорту товарів у контексті проведення економічних реформ, спрямованих на зміцнення високотехнологічної складової економіки.

Висновки

Підбиваючи підсумки дослідження, зазначимо, що розвиток зовнішньоторговельної сфери України відбувається достатньо динамічно. Водночас вітчизняна зовнішньоторговельна сфера через свою недосконалість не здатна адекватно реагувати на наявні потужні внутрішні та зовнішні виклики, що генерує вагомі загрози економічній безпеці держави. У складних політично-економічних умовах, що переживає Україна, гостро окреслилися накопичені за попередні роки проблеми системного характеру, пов'язані із забезпеченням зовнішньоторговельної безпеки, до яких слід віднести:

- гальмування процесів структурної перебудови вітчизняної економіки, високий рівень імпортозалежності та значну технологічну відсталість виробничо-промислового комплексу, що унеможлиблює стратегічне позиціонування вітчизняних виробників на зовнішніх ринках товарів та послуг згідно з національними інтересами;
- високий рівень товарної концентрації експортно-імпортних операцій, що зумовлює високу чутливість економічної системи навіть до незначних коливань кон'юнктури зовнішніх ринків;
- деформації товарної структури імпорту та експорту та їх незбалансованість, що свідчить про необхідність невідкладних кроків щодо формування цільової системи заходів державного регулювання та стимулювання зовнішньоекономічної діяльності для подолання накопичених економічних проблем держави загалом.

Подолання наявних проблем у зовнішньоторговельній сфері має бути забезпечене у спосіб створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів у сфері зовнішньої торгівлі. Своєю чергою, виважена державна політика у цій сфері дозволить посилити економічну безпеку держави. Її першочергові заходи дикту-

ються реалізацією євроінтеграційного курсу України і мають бути спрямовані на підвищення якісних характеристик продукції вітчизняних виробників, впровадження в національній економіці європейських норм та стандартів, розвиток та поглиблення економічного партнерства з країнами – членами ЄС.

Список використаних джерел

1. *Статистична інформація* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. *International Trade Statistics 2014 / World Trade Organization*. – Printed in Switzerland. 2014. – 265 p.
3. *Супян В. Б. США: уроки кризиса / В. Б. Супян // США и Канада: экономика, политика, культура*. – 2010. – № 8. – 28 вер. – С. 3–18.
4. *Concentration and diversification indices of merchandise exports and imports by country, annual, 1995–2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>
5. *Тіньова міжнародна торгівля: макроекономічна теорія та фінансові наслідки для України: монографія / А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький, О. М. Рубцов, Д. Я. Семир'янов, Д. М. Серебрянський; за заг. ред. Д. М. Серебрянського*. – К.: Алерта, 2013. – 202 с.
6. *Горяньська Т. В. Конкурентні позиції експортоорієнтованих секторів економіки України / Т. В. Горяньська* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_1-2_19.pdf
7. *Белінська Я. В. Державна підтримка експорту: зарубіжний досвід та уроки для України / Я. В. Белінська // Стратегічні пріоритети*. – 2008. – № 2(8). – С. 120–131.

References

1. *Statystychna informatsiya*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. *International Trade Statistics 2014 / World Trade Organization*. – Printed in Switzerland. 2014. – 265 p.
3. *Supyan V. B. SShA: uroki krizisa / V. B. Supyan // SShA i Kanada: ekonomika, politika, kultura*. – 2010. – № 8. – 28 ver. – S. 3–18.
4. *Concentration and diversification indices of merchandise exports and imports by country, annual, 1995–2013*. Retrieved from <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>
5. *Tynova mizhnarodna torhivlya: makroekonomichna teoriya ta fiskalni naslidky dlya Ukrayiny: monohrafiya / A. M. Vdovychenko, A. I. Zubrytskyi, O. M. Rubtsov, D. Ya. Semyryanov, D. M. Serebryanskyi; za zah. red. D. M. Serebryanskoho*. – K.: Alerta, 2013. – 202 s.
6. *Horyanska T. V. Konkurentni pozytsiyi eksportooriyentovanykh sektoriv ekonomiky Ukrayiny / T. V. Horyanska*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_1-2_19.pdf
7. *Belinska Ya. V. Derzhavna pidtrymka eksportu: zarubizhnyi dosvid ta uroky dlya Ukrayiny / Ya. V. Belinska // Stratehichni priorytety*. – 2008. – № 2(8). – S. 120–131